

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve “Akîde-i İmân” Adlı Eseri

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Nakşî-Müceddidî kolunun 19. yüzyıldaki en aktif temsilcisi olan Mevlânâ Hâlid, ilim ve tasavvuf birlikteliğinin en güzel örneklerinden biridir. Müslümanların sağlam bir itikad ile Kur'an ve sünnete sarılmalarını istemiştir.

Tasavvufî eserlerinin yanında zahirî ilimlerde de eserler yazmıştır. Bu eserlerinin birkaçı akaidle ilgilidir. Onun akaidle ilgili eserlerinden biri Kürtçe olarak kaleme aldığı “Akîde-i İmân” adlı eseridir. Yakın zamana kadar fazla bilinmeyen bu kitabın önemli bir özelliği, Kürtçe (Güney Kurmancisi) ile nesir türünde yazılan ilk eser olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Hâlid, Akîde-i İmân, nesir, Kütçe, 19. yüzyıl.

Mawlana Khalid Baghdadî and His Work titled “Akide-i Iman”

Abstract

Mawlana Khalid who was the most active representer of Naqsh-Mujaddidi branch in the 19 th century. Is one of the best examples of the combination of science and mysticism. He wanted Muslims to connect to Quran and the Sunnah with a strong creed.

In addition to sufî's studies he has also written about observable sciences. Some of these studies are about akaid. “Akide-i Iman” is one of the his studies about akaid is written in Kurdish. One of the most important feature of this study, unknown until recently, is the first study of prose, which has been written in Kurdish (southern Kurmanci).

Key Words: Mawlana Khalid, Akide-i İman, prose, Kurdish, 19th century

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi [a.c.kavak@hotmail.com].

A. Mevlânâ Hâlid'in Hayatı ve Eserleri

Nakşî-Müceddidî kolunun 19. yüzyıldaki en güçlü ve en büyük temsilcisi Mevlânâ Hâlid (v. 1242/1827)'dir. 16 yıllık tasavvufî irşad döneminde ünü Irak sınırlarını ve Osmanlı coğrafyasını aşarak Asya ve uzak doğuya kadar ulaşmıştır.

Müceddidiyye'nin bu aktif şeyhi 1193/1779 yılında¹ Şehrezûr'a bağlı Karadağ kasabasının merkez köyü olan Zerdîyâvâ² da dünyaya geldi.³ Büyük Caf aşiretinin Mikailî kolundan⁴ olan Mevlânâ Hâlid'in babası Ahmed ve annesi Hatu Pîroz Hanım, bölgenin saygın iki ailesine mensuptular.⁵

Karadağ kasabasından iyi medreselere sahip ve birçok âlimin yetiştiği bir yer olarak bahsedilir. Mevlânâ Hâlid, ilk eğitimini kendi köyünde aldıktan sonra kalan eğitimine Karadağ kasabasında devam etmiş, bilahare Süleymaniye ve çevresindeki saygın âlimlerden ders almak için Karadağ'dan ayrılmıştır.⁶

Abdulkerîm Berzencî (v. 1213/1798), Abdurrahîm Berzencî (v. 1215/1800?), Şeyh Abdullah Hırpânî (v. 1254/1838), Molla İbrahim Biyârî (v. 1250/1835), Molla Celaluddin Hurmâlî (v. 1231/1816), Molla Mahmûd Gazâî (v. ?), Molla Salih Teremârî (v. 1229/1814), Molla Abdurrahîm Ziyârî (v. ?), Molla Muhammed Bâlekî (v. 1260/1844) gibi âlimlerden⁷ ders alan Mevlânâ Hâlid'in Senendec bölgesinde medresesi bulunan Muhammed Kasîm Sineyî (v. 1234/1819)'den hesap, hendese, felekiyyat ilimlerini oku-

- 1 Abdulkerim Müderris, *Ulemâuna fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, Dâru'l-Hurriyye, Bağdat 1983, s. 185.
- 2 Müderris, *Binemâleyi Zanyârân*, Ânâ Yayınevi, Tahran 1389, s. 109. Zerdîyâvâ'nın Karadağ'ın eski adı olduğu da söylenir. Bk. Kemal Reûf Muhammed, *Akîdeyê Îmân-Akîdeyê Kurdî-Lubbe'l-Akaid*, Weşanxaneyê Ârâs, Hewlêr 2004, s. 89.
- 3 Muhammed b. Abdillâh el-Hânî, *el-Behçetü's-seniyye fî âdâbi't-tarikati'l-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendîyye*, (çev. Siracettin Önlüer), Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s. 316; Abdülmecid b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşibendîyye*, Matbaatu Ârâs, Erbil 2009, s. 303.
- 4 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, Çaphaneyê Ârâs, Hewlêr 2011, I, 9.
- 5 Muhammed el-Hânî, *el-Behçetü's-seniyye*, s. 316.
- 6 Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s. 304.
- 7 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 10; a. mlf, *Ulemâuna fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, s. 285, 321, 338, 435, 507; İbrahim Fesîh Haydarîzâde, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi 447 numarada kayıtlı matbu nüsha, s. 27; Reûf Muhammed, *Akîdeyê Îmân*, s. 91.

mak üzere Senendec'e gittiğini öğreniyoruz.⁸

İlmî sahada belli bir merhale kateden Mevlânâ Hâlid, 1213/1798 senesinde kolera salgınından vefat eden hocası Abdulkerim Berzencî'nin medresesinde bir müddet müderrislik yaptıktan sonra 1220/1805 yılında hacca gitmiştir.⁹ Hac dönüşü Süleymaniye'de tanıştığı Muhammed Mirza Rahimullah adlı şahsın yönlendirmesiyle Müceddidî şeyhi Şah Abdullah Dihlevî (v. 1824)'ye intisab etmek ve tarikat eğitimi almak üzere Hindistan'a gittiği bilinmektedir.¹⁰

Hindistan dönüşü memleketi Süleymaniye'de Kâdirî tarikatına mensup Şeyh Ma'rûf Berzencî (v. 1838) ile araları açılan Mevlânâ Hâlid, Bağdat'a gitmek zorunda kalır. Orada şu anda Halidiyye tekkesi olarak bilinen eski Kâdirî tekkesi onarılarak kendisine tahsis edilir.¹¹ Bir müddet sonra da Şam'a gider ve orada vefat edinceye kadar irşad faaliyetlerine devam eder. Mevlânâ Hâlid 1242/1827 tarihinde Şam'da vefat eder.¹²

Mevlânâ Hâlid henüz hayattayken lehinde ve aleyhinde irili ufaklı bazı eserlerin kaleme alındığını biliyoruz. Bunların başında şeyh Ma'rûf Berzencî'nin Mevlânâ Hâlid ve getirdiği Nakşibendî tarikatının öğretilerini reddeden ve Mevlânâ Hâlid'i küfürle itham eden meşhur risalesi "*Tahrîru'l-hitâb fi'r-reddi alâ Hâlidî'l-kezzâb*" adlı manzum eseri gelir.¹³ Musullu Ebû Said Osman el-Hayaî el-Celîlî (v. 1829)'nin hicrî 1235'te kaleme aldığı "*Dînullahi'l-ğâlib alâ külli münkirin mübtedi'in kâzib*" adlı eseri ise muhalif cepheden yazılan bir diğer çalışmadır.¹⁴ Şeyh Muhammed et-Tabakçîlî (v. 1816), Muhammed Emin es-Süveydî (v. 1831) ve daha birçok âlim de Mevlânâ Hâlid lehine risaleler yazmış ve muhaliflerinin ithamlarını delillerle çürütmeye çalışmışlardır.¹⁵

8 Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s. 304-305.

9 Haydarizâde, *el-Mecdü't-tâlid*, s. 28; Müderris, *Ulemâuna fi hidmeti'l-'ilmi ve'd-dîn*, s. 185, 186.

10 Haydarizâde, *el-Mecdü't-tâlid*, s. 30.

11 Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s. 324.

12 Bursalı Muhammed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, I, 67.

13 Abbas Azzavî, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", *Mecelletu'l-mecma'i'l-'ilmiyyi'l-Kürdî*, I, 710.

14 Azzavî, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", s. 711.

15 Azzavî, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", s. 711-715.

Mevlânâ Hâlid üzerine bugüne kadar çok sayıda eser yazılmasına ve akademik çalışmalar yapılmasına rağmen onun eserleriyle ilgili nihaî bir söz söylenememiştir. Mevlânâ Hâlid'le ilgili ilk dönemden bugüne çok farklı kişi ve çevrelerce kaleme alınan eserleri inceleyen Iraklı tarihçi ve araştırmacı Abbas Azzavî, Mevlânâ Hâlid üzerine kaleme aldığı "*Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî*" adlı makalesinde, Mevlânâ Hâlid'in hayatı ve eserleriyle ilgili çok önemli bilgiler vermektedir.¹⁶ Mevlânâ Hâlid üzerine "*Yâd-ı Merdân*"¹⁷ adıyla müstakil eser hazırlayan Muhammed Abdulkerim el-Müderriş¹⁸ de çok titiz bir çalışma sonucu gerçekten değerli bilgilere ulaşmıştır. Bütün bu titiz çalışma ve gayretlerine rağmen bu iki önemli şahsiyetin Mevlânâ Hâlid'in eserleriyle ilgili efradını cami' bir bilgi sundukları söylenemez.

Mevlânâ Hâlid'in eserleriyle ilgili en geniş bilgiyi, son dönemlerde yazma eserler üzerindeki çalışmalarıyla tanınan, Iraklı muhakkik ve ilim adamı Muhammed Ali Karadağî vermektedir.¹⁹

Vefatının üzerinden iki asra yakın bir zaman geçmesine rağmen hala Mevlânâ Hâlid'in yaşadığı ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü merkezlerde birer ikişer mektup²⁰ ve risalelerine rastlanmaktadır. Bu da bize Mevlânâ Hâlid hakkında henüz her şeyin zapt u rapt altına alınmadığı ve onunla ilgili araştırma ve çalışmaların daha uzun süre devam edebileceğini göstermektedir.

Geride onlarca halife ve binlerce mürid ve müntesip bırakan Mevlânâ

16 Azzâvî, Mevlânâ Hâlid'in on yedi eserinden bahseder. Bk. Azzâvî, "*Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî*", s. 704-710.

17 Abdulkerim Müderriş'in bu eseri Kürtçe (Güney Kurmancisi) olup iki ciltten oluşmaktadır.

18 Müderriş, Mevlânâ Hâlid'in onsekiz eserinden bahseder. Yalnız Arapça ve Farsça mektuplarını ayrı ayrı iki eser olarak değerlendirmektedir. Bu mektuplar birleştirildiğinde Azzâvî'nin bahsettiği kitap sayısı ile denkleşmektedir. Bk. Müderriş, *Yâd-ı Merdân*, I, 56-58.

19 Karadağî, Azzâvî'nin *Şehrezur -es- Süleymaniye* adlı eserine yaptığı tahkikte Azzâvî'nin saydığı eserlerin yanı sıra yeni rastladığı şu eserlerden bahseder: 1. *Risâle fi Ahkâmî's-Salat*. Farsçadır; 2. *Vasiyyetu Mevlânâ Hâlid*; 3. *Akâidu Mevlânâ Hâlid*. Farsçadır; 4. *Risâle ilâ Müridîhi*; 5. *Risâle ilâ Ehl-i İstanbul*; 6. *Risâle fi'l-Akâid*. Kürtçedir. Bkz. Azzâvî, *Şehrezûr-es-Süleymaniye*, s. 260.

20 Muhammed Ali Karadağî, Bağdat'ta Saddam yazma eser kütüphanesinde çalışmalarını yürütürken Mevlânâ Hâlid'in daha önce yayınlanmamış Farsça bir mektubuna rastlamıştır. Mektup için bk. Karadağî, "*İhyâu tarîhi'l-'ulemâi'l-Ekrâd*", Çaphane-i Wamiz, Bağdad 1998, IX, 371.

Hâlid,²¹ çoğunluğu tasavvufî olan Arapça, Farsça ve Kürtçe eserler kaleme almıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. *Celâu'l-ekdâr ve's-seyfu'l-bettâr bi's-salât-i 'ale'n-Nebiyi'l-muhtâr.*
2. *Câliyetu'l-ekdâr fi takallubâti'l-emsâr.*
3. *Risâle fi isbâti'r-râbita.*
4. *Risâle fi âdâbi'z-zikr li'l-mürîdîn*
5. *Risâle fi't-tarîkati'n-Nakşibendîyye.*
6. *Risâle fi'l-meseleti'l-irâdeti'l-cüz'iyye.*
7. *Risâle fi şerh-i hadîs-i Cibrîl.* Farsça.
8. *Risâle fi'l-'ibâdât.*
9. *Ta'likât alâ Hâşiyeti's-Siyalkûtî.*
10. *Hâşiye alâ Cem'i'l-fevâid min Câmi'i'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid.*
11. *Hâşiyetu Siyalkûtî.*
12. *Hâşiye ala'n-Nihâye li'r-Remlî.*
13. *Şerhu'l-Akâidi'l-'Adûdiyye.*
14. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî.*
15. *Şerhu Atbâki'z-zeheb li'z-Zemahşerî.*
16. *el-İkdu'l-cevherî fi'l-fark beyne kesbeyi'l-Mâturudî ve'l-Eş'arî*
17. *Risâle fi ahkâmî's-salât.* Eserin dili Farsça'dır.
18. *Mektûbât.* Eserin dili Arapça ve Farsça'dır.
19. *Dîvân.* Eserin dili Farsça, Arapça, Kürtçe'dir
20. *Risâle fi'l-akâid (Akîde-i İmân).* Eserin dili Kürtçe'dir.²²

Yukarıdaki eserlerinde de görüldüğü üzere Mevlânâ Hâlid'in muhtasar veya tafsilatlı olarak, İslam'ın inanç esaslarına ve kelimî konulara değindiği eserlerinin sayısı dördttür. Şu ana kadar tespit edilebilen yirmi eseri içerisinde dört eserinin akaid üzerine olması ve üç farklı dilde yazılması önemlidir.

21 Mevlânâ Hâlid'in vefatında yirmi bin civarında mürid ve müntesibinin olduğu kaydedilmektedir. Bk. Azzâvî, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", s. 719.

22 Eserleri için Bk. Azzâvî, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", s. 707-710; Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 56-58.

B. "Akîde-i İmân" Adlı Eseri

Mevlânâ Hâlid'in kaleme aldığı "Akîde-i İmân"²³ risalesini incelemeye geçmeden önce "akîde" ve "ilm-i akaid" kavramlarının ne anlama geldiğinden kısaca bahsedelim.

Arapça *akd* kökünden gelen akaid, *akîde* kelimesinin çoğuludur.²⁴ Akaid, "İslam dininin temel kaideleri, inanılması zarurî hükümleri manasına gelir." Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir.²⁵

İnançla ilgili esaslardan bahseden ve ilk ortaya çıktığı dönemlerde "usûlu'd-dîn", "fikh-ı ekber", "ilm-i tevhid" olarak da isimlendirilen "ilm-i akaid"²⁶ın adı sonradan "Kalam ilmi" olmuştur.²⁶

Akaid alanında yazılan ilk eser Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhu'l-ekber"²⁷idir. Daha sonraki dönemlerde bu ilimde çok sayıda eser yazılmıştır. İtikadî mezheplerin ortaya çıkışıyla beraber, bu alanda yazılan eserler daha hacimli ve geniş muhtevalı olmuştur.

Akaid alanında yazılan eserlerin bir kısmı mensur iken diğer bir kısmı manzum olarak kaleme alınmıştır. Özellikle Bağdat, Şam, Kudüs gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzakta bulunan medrese öğrencilerinin, bu ilimle ilgili kavramları daha rahat öğrenip ezberleyebilmeleri için manzum eserler kaleme alınmıştır. Bu manzum çalışmalar zamanla yaygınlaşırken, akaid üzerine yeni yazılan mensur eserler de muhtasar hale getirilmiştir.

18. yüzyılın ilk yıllarında Doğubayazıt'ta vefat eden Ahmed-i Hanî (v. 1706)²⁸'nin de aynı sebeplerle inanç esaslarını manzum ve muhtasar olarak anlattığı Kürtçe *Akîde-i imân* adlı eserini kaleme aldığını düşünüyoruz.

23 Bu eser, bugüne kadar tespit edilen yazma nüshalarda "Akîdeyê İmân-Akîdeyê Kürdî-Akîdeyê Mevlânâ Hâlid, Lubbe'l-Akaid" gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bk. Kemal Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân-Akîdeyê Kürdî-Lubbe'l-Akaid*, Weşanxaneyê Ârâs, Hewlêr 2004, s. 146-154.

24 Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Afrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-fikr, Beyrut 1990, III, 296.

25 Ahmed Saim Kılavuz, "Akaid", *DİA*, II, 212.

26 Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, (haz. Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 5; Şerafeddin Gölcük, *Kelam Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992, s. 11.

27 Gölcük, *a.g.e.*, s. 63.

28 Selefî, Hamdî Abdulmecîd, Dûskî, Tahsîn İbrahim, *Mu'cemu's-Şuarâi'l-Kurd*, Dâru Sipîrez, Duhok 2008, s. 103,104.

Bunu takibeden yıllarda Tillo'lu İsmail Fakirullah (v. 1734)'ın meşhur talebesi İbrahim Hakkı Erzurumî (v. 1780) *Akîdetu'l-îmân* adıyla Arapça mensur bir risale yazmıştır.²⁹ Bu arada Botan Beyliğinin merkezi konumundaki Cizre ve Siird bölgesinde de benzer çalışmalara rastlıyoruz. O bölgenin tanınmış âlim ve mutasavvıfı Molla Halil es-Siirdî (v. 1839) akide üzerine "*Nehcu'l-enâm*" adını verdiği manzum bir eser kaleme almıştır. Siirdî bu manzum eserini hem Arapça hem de Kürtçe olarak iki dilde yazmıştır.³⁰

Molla Halil'in "*Nehcu'l-enâm li-nefi'l-avâm*" adlı Kürtçe manzum akaidinde, selefi Ahmed-i Hanî gibi vezin olarak *Bahr-ı Mütekârib'i* kullanması dikkat çekicidir. Molla Halil'in eseri daha geniş ve kapsamlı olmakla beraber Ahmed-i Hanî'den etkilendiği kuvvetle muhtemeldir.

Ahmed-i Hanî'den etkilenen sadece Molla Halil değildir. Hanî ile aynı tarikat meşrebini paylaşan, 19. yüzyıldaki müceddidî şeyhi Mevlânâ Hâlid ve çağdaşı olan bazı âlimler de ondan etkilenmişlerdir. Bu âlim-mutasavvıf şahsiyetler, biraz sonra bahsedileceği üzere, yaşadıkları toplumların sosyal gerçeklerine uygun olarak İslâm akidesini geniş kitlelere ulaştırmak gayesiyle muhtasar mensur ve manzum eserler kaleme almışlardır.

Mevlânâ Hâlid Irak'taki akranlarına göre bir adım daha ileri gidip bu çalışmalarını Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak üç dilde yazmıştır.³¹

Mevlânâ Hâlid, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı geniş bir bölgeye hitap ediyordu. Bu geniş yelpaze içerisinde sadece Süleymaniye, Bağdat ve Şam gibi ilim ve kültür merkezlerinin ve buralarda iyi eğitim almış ilim adamları ve mutasavvıfların bulunmadığının farkındaydı.

29 İbrahim Hakkı Erzurumî'nin bu risalesi, ekleriyle beraber 32 sayfa olup, 1190/1776 tarihinde yazılmıştır.

30 Arapça olarak kaleme aldığı "*Nehcu'l-enâm*"da, daha çok Arap şiirinde rastlanan *Bahr-i Tavîl* veznini kullanmıştır. Bugüne kadar baskısı yapılmayan bu eser, Ahmed el-Kudâdî tarafından 1341 hicride tansih edilmiştir. Toplam 326 beyitten oluşmaktadır. Molla Halil Siirdî'nin torunlarından Molla Ömer de eseri şerh etmiştir. Bk. Ali Nebi Salih ed-Duskî, *Molla Halil es-Siirdî*, Spîrez Yayınları, Erbil 2007, s.65,66.

Nehcu'l-enâm'ın Kürtçe olan nüshasının tam adı "*Nehcu'l-enâm li-nefi'l-avâm*"dır. *Bahr-i Mütekârib* vezninde yazılmış olup 271 beyitten oluşmaktadır. (Ali Nebi ed-Duskî, *Molla Halil es-Siirdî*, s. 64). Bu eserin biri Kürtçe diğeri Arapça iki şerhi bulunmaktadır. Kürtçe şerhini "*Rehber-i avâm şerhu Nehci'l-enâm*" adıyla Ahmed Hilmî Kûğî ed-Diyarbekrî yapmış ve bu şerh 1983 yılında Diyarbakır'da basılmıştır. Arapça şerhini ise Molla Zeynelabidin el-Âmedî "*Çâyetu'l-merâm şerhu Nehci'l-enâm*" adıyla yapmış ve 1985 yılında Diyarbakır'da basılmıştır.

31 Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 9.

Özellikle Şehrezûr bölgesi ve İran sınırına yakın bölgelerde hâlâ hatırı sayılır yarı göçebe Kürt toplulukları yaşıyordu.³² Bunların düzenli örgün eğitim görmesinin zorluğu tahmin edilebilir. Çünkü çadır hayatı yaşamaları ve meskûn olmayışları düzenli medrese eğitimi almalarına engel teşkil etmiştir. Bu durum Mevlânâ Hâlid'in mensup olduğu Caf aşiretinin Mikailî kolu için de geçerliydi. Zira yakın bir zamana kadar bu kolun mensuplarının, kışın Süleymaniye'ye gelip yazın ise İran'daki yayla ve yazlıklarına göç ettikleri kaydedilir.³³ İşte bu tür yerlerde yaşayan insanlar için okunup ezberlenmesi kolay ve kısa risalelerin yazılması ayrı bir önem taşıyordu.

Mevlânâ Hâlid'in de bu düşünceden yola çıkarak daha önce meşrebdaşı Ahmed-i Hanî'nin Kuzey Kurmancisi ile kaleme aldığı muhtasar akidesine benzer bir eseri, Şehrezur ve İran sınırları içerisinde yaşayan Kürtler için 1234/1819 yılında³⁴ Güney Kurmancisiyle kaleme aldığını düşünüyoruz. Ne var ki Mevlânâ Hâlid'in 1919 tarihinde tamamladığı bu eserinden yakın zamana dek pek fazla bahsedilmemiştir.

Mevlânâ Hâlid ve Halidiyye kolundan bahseden kitapların içerisinde "*Akîde-i İmân*" adlı eserinden bahsedilmemesi düşündürücüdür. Hakkında çok sayıda araştırma yapılan ve kitaplar yazılan böyle bir şahsiyetin bu eserin tespit edilememiş olması ihtimali ilk anda pek kabul edilebilir gözükmemektedir. Fakat yukarıda bahsedildiği üzere son zamanlarda farklı kütüphanelerde ona ait yeni eser ve mektupların bulunması, bu risalenin de uzun yıllar gözden kaçmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Mevlânâ Hâlid'in bu eserinden ilk bahseden kişi Muhammed Mele Kerîm'dir. Mele Kerîm, 1981 yılında Bağdat'ta yayınlanan "*Kovarê Korê Zanyarî Kurd*" adlı dergi için kaleme aldığı "*Akîdeyê Kurdî Mevlânâ Hâlidê Nakşibendî*" adlı makalesinde, İsmail Gelâlî tarafından 1877 yılında istinsah edilen nüshadan faydalanmıştır.³⁵

32 Göçebe Kürt aşiretleri içerisinde büyük aşiret konfederasyonları olan Herkî, Alikan, Caf ve Şikakanların isimleri geçer ki sadece Caf aşiretinin 4000 çadırdan teşekkül ettiği kaydedilir. Bk. Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 58.

33 Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 123.

34 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 225.

35 Bu makale ve yazma nüsha için Bk. Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 263-306.

Daha sonra Muhammed Ali Karadağî, "*İhyâu tarîhi'l-'ulemâi'l-ekrâd*" adlı kitabında, Mevlânâ Hâlid'in bu eserinden bahseder. Karadağî, "Daru Saddam li'l-Mahtûtât" (Saddam yazma eser kütüphanesi) 15572 numara kayıtlı bir yazma nüshada, içinde Mevlânâ Hâlid'in Kürtçe "*Akîde-i İmân*" adlı eserinin de bulunduğu birkaç akidenâmeye rastladığını ifade ettikten sonra bunlarla ilgili kısa ama çok önemli bilgiler aktarmaktadır.³⁶

Bu akidenâmeler içerisinde Benûcî Mustafazâde Hızır tarafından Türkçe olarak kaleme alınan akaidle ilgili bir risale de bulunmaktadır. Karadağî, bu Türkçe risalenin Mevlânâ Hâlid'in "*Akîde-i İmân*" adlı risalesinin tercümesi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Mustafazâde Hızır'ın bu risalesinin başında (*Akîde-i İslamiyye, Hazret-i Mevlânâ Hâlid Şehrezûrî'nin Kürdî akîdesi idi*) ibaresinin yer aldığını, sonunda ise (.temmet akîde. Yani Kürdî akîdesi tamam edip Türkçeye, Benûcî Mustafazâde Hızır tercümesidir) yazılı olduğunu belirtmektedir.³⁷

Benûcî Mustafazâde'nin bu tercümesinin, "*Akîde-i İmân*" risalesinin Mevlânâ Hâlid'e aidiyeti hususunda kafalarda oluşabilecek şüpheleri izale eden güçlü bir delil olduğu ortadadır.

Yine Karadağî'nin, 2000 yılında dipnotlar ekleyerek yeniden yayına hazırladığı, Abbas Azzavî'ye ait "*Şehrezûr-es-Süleymaniye*" adlı eserde de Mevlânâ Hâlid'in "*Akîde-i İmân*" risalesinden bahsettiğini görüyoruz.³⁸

Bu eserle ilgili en geniş çalışmayı ise "*Akîdeyê İmân-Akîdeyê Kurdî-Lübbe'l-Akaid*" adlı kitabıyla Kemal Reûf Muhammed yapmıştır. Yaklaşık yirmi yıl süren bir araştırma ve inceleme sonucu Mevlânâ Hâlid'in "*Akîde-i İmân*" adlı eserinin yazma nüshalarını topladığını ve incelediğini öğrendiğimiz Kemal Reuf, ancak 2004 yılında bu çalışmasını yayınlamaya muvaffak olabilmıştır.

Kemal Reuf, bu eserini hazırlarken, içinde Muhammed Mele Kerîm'in "*Akîdeyê Kurdî Mevlânâ Hâlidê Nakşibendî*" adlı makalesinde esas aldığı yazma nüshanın da bulunduğu dört ayrı nüshadan faydalandığını ifade etmektedir.³⁹

36 Karadağî, *İhyâu tarîhi'l-'ulemâi'l-ekrâd*, I, 151.

37 Karadağî, *İhyâu tarîhi'l-'ulemâi'l-ekrâd*, I, 153, 154.

38 Azzavî, *Şehrezûr-es-Süleymaniye*, (haz. Muhammed Ali Karadağî), Bağdat 2000, s. 260.

39 Bu farklı nüshalar için Bk. Reuf Muhammed, s. 191-306.

C. "Akîde-i İmân"'ın Özeti⁴⁰

Mevlânâ Hâlid'in bu risalesi iç içe iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar İslam'ın ve İmanın şartlarını içeren bölümlerdir. Besmeleden sonra şu kısa girişle risalesine başlar.

“اكر كسى دبرسى اسلام چيه؟ اسلام پنج ركن هيه. لسر همو كسى مسلمان بي، عاقل، بالغ بي، واجبه بزانی عمل پي بكن.”⁴¹

“Eger kesî dipirsê İslâm çîye? İslâm, penç rüknê heye. Li ser hemû kesê musulman bî, ‘aql, balix bî, vacîb e bizanê ‘emel pê biken.”

Tercümesi:

“Eğer biri sorarsa İslam nedir? diye, İslam'ın beş şartı vardır. Müslüman, akıl ve baliğ olan her kesin bilmesi ve onlarla amel etmesi gerekir.”

Bu girizgâhtan sonra Kelime-i şehadet'ten başlayarak kısa kısa açıklamaya başlar. Ardından sırayla namaz, zekât, oruç ve hacı kısa ve çok sade bir dille anlatır.⁴²

Hemen devamında girizgâhta İslam nedir diye sorduğu soruyu iman için de sorar ve imanun şartlarını açıklamaya başlar.⁴³ Yalnız, imanun şartlarını açıklarken, daha geniş ve detaylı bilgi verdiğini görüyoruz. Çünkü İslam'ın şartlarını toplam üç sayfada özetlerken, imanun şartlarına yirmi iki sayfa ayırmıştır.⁴⁴

Risalenin sonunda “تمت شود في 24 ج. اول 1234” (21 Mart 1819'da tamamlandı) kaydı bulunmaktadır.⁴⁵ Bu ibareden Mevlânâ Hâlid'in, eserini 1819 yılında tamamladığını öğreniyoruz.

D. Mevlânâ Hâlid'in "Akîde-i İmân" Adlı Eserinin Özellikleri:

1. Bu eser, nesir türünde Kürtçe (Güney Kurmancisi) yazılan en eski

40 Bu özet için Kemal Reuf Muhammed'in kitabında yer alan ve Mevlânâ Hâlid'in "Lubbu'l-Akaid ve Akîde-i İmân" adlı yazma nüshalar esas alınmıştır.

41 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 226 (*Lubbu'l-Akaid yazma nüsha*, s. 1).

42 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 228 (*Lubbu'l-Akaid yazma nüsha*, s. 3).

43 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 228 (*Lubbu'l-Akaid yazma nüsha*, s. 3).

44 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 228-250 (*Lubbu'l-Akaid yazma nüsha*, s. 3-25).

45 Reûf Muhammed, *Akîdeyê İmân*, s. 225 (*Akîde-i İmân, yazma nüsha*, s. 35).

eserdir. Zira Mevlânâ Hâlid bu eserini 1819 yılında yazmıştır.

2. Bu eser daha önce yazılan manzum Kürtçe akidenâmeler gibi kısa ve özdür.

3. Bu eserin, ilmî seviyesi yüksek medreseler için değil, daha ziyade köy ve kasabalardaki küçük medreseler ve sözlü edebiyat ile ezber kültürünün yaygın olduğu ve genelde kırsal alanlarda yaşayan insanlar için kaleme alındığı görülmektedir.

4. Eserde oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Ağır ve anlaşılması zor kelime ve kavramlardan kaçınılmıştır.

5. Eserin dili Güney Kurmancisi olmakla beraber, o dönem Süleymaniye'de konuşulan Kürtçenin Goranice lehçesinden de izler taşımaktadır.⁴⁶

6. Bu eser daha sonra yazılan mensur akîdenâmeler için esin kaynağı olmuştur. Mevlânâ Hâlid'den esinlenerek mensur akîdenâme yazarlar içinde, Hâlidîyye kolunun tanınmış şeyhlerinden ve Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Seyyid Taha Hakkarî/Nehrî (v. 1853)⁴⁷, yine Halidî şeyhlerinden "Mevlevî" mahlasıyla meşhur ve Şeyh Osman Siracuddin (v. 1865)'in halifesi olan Abdurrahîm (v. 1882)⁴⁸ ve Bane'li Abdulazîz Berdereşî (v. 1305/1887)⁴⁹ gibi şahsiyetler sayılmaktadır.

46 Reûf Muhammed, *Akîdeye İmân*, s. 147.

47 Karadağî, *Deqnâme*, Weşanxaneyê Ârâs, Hewlêr 2008, s. 329-334; Reûf Muhammed, *Akîdeye İmân*, s. 317-322.

48 Karadağî, *Deqnâme*, s. 340-348.

49 Karadağî, *Deqnâme*, s. 355-363.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَبِسْمِیْنِ
بِهَذَا الْبَابِ لَبَّ الْعَقَائِدِ الْكُرْدِيَّةِ فِي تَرْجُمَةٍ وَمُخْتَصَرٍ
حَضْرَةِ قُدْرَةِ الْعَارِفِیْنَ وَزَبْدَةِ الْمُتَحَقِّقِیْنَ مَوْلَانَا وَمَوْلَانَا الشَّيْخِ
قُدْرَتِهِ وَوَفَا مَوْلَانَا كَمَا افاضَ عَلَی الْعَالَمِیْنَ بِرُوحِهِ رَبِّهِ بِسْمِ اللّٰهِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لِكُلِّ كَسْبٍ وَبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ كَمَا افاضَ عَلَی الْعَالَمِیْنَ بِرُوحِهِ رَبِّهِ بِسْمِ اللّٰهِ
عَلَى مَا كُنَّ لَأُمَّتِهِ يَشْرِكُ بِدَوْلَانِهِمْ بِرُوحِهِ رَبِّهِمْ بِسْمِ اللّٰهِ
وَلِيْمٌ بِخَيْرٍ رَّأَى أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
لَا يَبْقَى بِرُوحِهِ رَبِّهِمْ إِلَّا أَوْلَادُهُ بَنُو وَجِيهِهِ بُونَ بِرُوحِهِ رَبِّهِمْ
وَصَلَّى كَمَا لَقِيَهِ لِهَيْجَةِ نَفْسِهِ بِسْمِ اللّٰهِ

The first edition of this book was published in 1980 by the author in Istanbul. It is now published by the author in Ankara, Turkey, 2013, p. 206-206.

من داوینده دلی یوه و امام اکابرین فرمودان ایمان
برسوال الله نیه هر کس گوید سزانی اصحابی اوری و اما
اعظم از خنیغه کوفی و امام مالک مدنی ^{پرو ثابت} کوفی
و امام شافعی محمد مصری کوفی ادریس و امام احمد حنبلی
بغدادی رضی الله تعالی عندهم همو امام برحقن امر و
لسزمین هر کس تابع یکی مانده بنی حضرت اینه چایز
نیه هر چند سائر امام دیش برحقن اقامد هبشان
امسته لضبطد اینه لبرام سببه هیچ کام اصحابی
کی امتین هم تقلید مانی یکی و برعین امله لعقید
تایبون یغیر ایمان ^{عائز} اهل السنه مشهوره امام ابو مصعب

Kaynakça:

- Abdullah, Nejat, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- el-Âmedî, Molla Zeynelabidîn, *Ğâyetu'l-merâm şerhu Nehci'l-enâm*, Diyarbakır 1985.
- Azzâvî, Abbas, *Şhrezûr-es-Süleymaniye*, (haz. Muhammed Ali Karadağî), Bağdat 2000.
- Azzâvî, Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî, *Mecelletu'l-mecmai'l-ilmiiyyi'l-Kürdî*, Bağdat 1972.
- Bursalı Muhammed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i 'Âmire, İstanbul 1333.
- ed-Diyarbakrî, Ahmed Hilmî Kûğî, *Rehber-i avâm şerhu Nehci'l-enâm*, Diyarbakır 1983.
- ed-Duskî, Ali Nebi Salih, *Molla Halil es-Siirdî*, Spîrez Yayınları, Erbil 2007
- Erzurumî, İbrahim Hakkı, *Akîdetu'l-Îmân*, (m.y.), (t.y.).
- Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992.
- el-Hânî, Abduülmecid b. Muhammed, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşibendîyye*, Matbaatu Ârâs, Erbil 2009.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Behçetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'l-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendîyye*, (çev. Siracettin Önlüer), Semerkant Yayınları, İstanbul 2011.
- Haydarîzâde, İbrahim Fesîh, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi 447 numarada kayıtlı matbu nüsha.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-Afrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990.
- Karadağî, Muhammed Ali, *"Bujandneveye Mejûye Zanayane Kurd Le Regeye Desthattekaniyaneve-İhyâu târihi'l-'ulemâi'l-Ekrad min hilâli mahtûtâtihim"*, Çaphane-i Wamiz, Bağdad 1998.
- , *Deqnâme*, Weşanxaneyê Ârâs, Hewlêr 2008.
- Kılavuz, Ahmed Saim, "Akaid", *DİA*, II, 212.
- Marufoğlu, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayınları, İstanbul

1998.

Müderriş, Abdulkerim, *Yâd-ı Merdân*, Çaphaneyê Ârâş, Hewlêr 2011.

-----, *Ulemâunâ fi hidmeti'l-ilmî ve'd-dîn*, Dâru'l-Hurriyye, Bağdat 1983.

en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, (haz. Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Reûf Muhammed, Kemal, *Akideyê İmân-Akideyê Kurdî-Lubbe'l-Akaid*, Weşanxaneyê Ârâş, Hewlêr 2004.

Selefî, Hamdî Abdulmecîd, Dûskî, Tahsîn İbrahim, *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Kurd*, Dâru Sipîrez, Duhok 2008.